

Het biechtgeheim

Colofon

ISBN: 978 94 6365 182 0

1e druk 2019

© 2019, Anthonie van de Wardt

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Het biechtgeheim

Anthonie van de Wardt

DEEL 1 / Amsterdam 1943

‘Ik heb mijn oude werkgever bij de Duitsers aangegeven.’

Wanneer hij zich wat meer naar het rooster toebuigt, kraakt de biechtstoel.

‘Kunt u dat herhalen?’

Er komt een lichte geur van parfum naar hem toe. Hij ruikt bloesem. De stem van de vrouw klinkt jong. Opnieuw luistert hij naar haar bekentenis. Geur en klank vullen elkaar aan. Hoewel hij haar nauwelijks ziet, krijgt hij het beeld van een mooie aantrekkelijke vrouw.

Haar wegsturen met een paar Weesgegroetjes en een belofte van beterschap zoals bij een jongen die opbiecht drie keer per dag te masturberen is onmogelijk. Penitentie dient in verhouding te staan tot de zonde.

Snel trekt hij het gordijntje opzij. Er wachten nog anderen. Dan vraagt hij haar volgende week terug te komen.

Nadat de laatste biechteling is vertrokken, loopt hij naar de sacristie en probeert zich niet te ergeren aan een slingerende superplie en een lege wijnfles achtergelaten door een paar slordige misdienaars.

Hij verblijft graag in deze ruimte. Sacristie, bergplaats met attributen voor de altaardienst die hij echter nooit zo zou benoemen tegenover anderen. Aandachtig wast hij zijn handen. Laat het water langer stromen dan nodig is en ruikt het koper van de kraan dat qua geur wedijvert met de wierook. Een geur – misschien wel gewoon een lucht – waarmee elk voorwerp en kledingstuk in deze kamer is doordrenkt. Zorgvuldig droogt hij zijn handen en is nog steeds tevreden met zijn enige opstandige daad: het por-

tret van de bisschop op een minder prominente plaats laten ophangen.

Heeft hij zich er door hem en zijn religieus fanatisme laten inluizen?

‘Gerard, jij bent nodig in Amsterdam’, zei de bisschop zo’n anderhalf jaar geleden. ‘De mensen in dat provincieplaatsje van jou redden het wel. Je hebt het daar duidelijk naar je zin maar het is oorlog. De parochianen in de stad hebben een stevige leidsman nodig. Pastoor Van Uilenburg is helaas overleden. Na overleg met de deken en met de overste van jouw orde ben ik ervan overtuigd dat jij een waardig en vooral een verstandig opvolger zult zijn. Momenteel komen jouw kwaliteiten niet aan bod. Een parochie is een bedrijf. Jij neemt daar de leiding over een groep mensen die ons verdomd hard nodig heeft.’

Verschrikt keek hij op.

‘Ja, ik vloekte. Misschien besef je nu de ernst van je benoeming.’

Achteraf gezien had de man gelijk gehad. De werkelijkheid van de oorlog is hier dagelijkse kost. De bezetter kun je vergelijken met een ongenode gast die zo onopvallend mogelijk in een hoekje lag te slapen. Nu is hij wakker, wordt steeds brutaler, stelt hoge eisen en begint om zich heen te slaan. Hij kan niet om de vreselijke feiten heen. Begonnen met zogenaamde bescheiden beperkingen, joden moesten hun radio inleveren en mochten niet meer van parken en zwembaden gebruik maken, zijn ze nu letterlijk bestempeld met een ster waar ‘Jood’ op staat en worden dagelijks afgevoerd naar kamp Westerbork. Vandaar worden zij per trein naar het oosten vervoerd. Om daar te werken. Zo wordt erover gesproken. Zo wordt erover geschreven. Niet door het verzetskrantje *Trouw*, dat wel eens per ongeluk expres in

de kerk wordt achtergelaten en door de koster gevonden braaf bij hem wordt ingeleverd.

Het verzet tegen de Duitsers neemt toe. Grotendeels gebeurt dit ondergronds, het publiek komt dat alleen te weten wanneer het te maken heeft met een overval of een aanslag. Soms pleegt men verzet op de meest ondoordachte wijze. Op het onnozele af stond een aantal mensen op de Dam een zogenaamd Geuzenblad uit te venten. Nog geen half jaar later werden vijftien man van hun organisatie op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd.

Fietsen worden gevorderd. Hondenbezitters met vooral grote exemplaren raken hun huisdier kwijt; de beesten worden aan het front ingezet om mijnen 'op te ruimen'. Ook razzia's kun je elk moment verwachten. Steeds meer joden onttrekken zich aan de opdracht zich te melden en houden zich verscholen. Het zogenaamde onderduiken wordt normaal. Dat geldt ook voor mannen die worden opgeroepen om in Duitsland te gaan werken.

De bezetter is woedend over deze weerbarstigheid.

Heeft de bisschop voorzien dat dit zou gaan gebeuren? Mannen die hem om raad vragen. Vrouwen die bij hem komen klagen omdat ze na het vertrek van hun man naar Duitsland niets meer hebben vernomen.

'Mevrouw, vertrouw op God. Bid tot Maria, zij zal u troost schenken.'

Door dit alles sluipt de oorlog zijn leven binnen. Wat moet hij aan met een vrouw die door haar verraad de Duitsers een handje heeft geholpen? Haar uithoren en naar een reden vissen, of zich in dit geval op de vlakte houden? Hij kan en mag niet meer doen dan haar goede raad geven. Belangrijk blijft, en dat wordt de aankomend priester al vroeg voorgehouden: identificeer je noch met je biechteling, noch met zijn of haar zonde.

Hij is niet meer dan een doorgeefluik van God.

Hangt de geur van dat parfum nog om hem heen? Die vrouw heeft een melodieuze stem. Hij schat haar rond de dertig. 'Ik heb mijn oude werkgever bij de Duitsers aangegeven.' Iemand aangeven, een eufemisme voor verraad. Is verraad erger dan ontrouw of diefstal? Misstappen die hij op het dorp verschillende malen heeft moeten aanhoren. De personificatie van het verraad is Petrus. Voordat de haan kraaide, had hij Jezus, ook een soort baas, al drie keer verraden.

Zonder meer kwijtschelding van zonden zit er niet in.

Met langzame bewegingen ontdoet hij zich van zijn stola en kazuifel.

Nog steeds verbaast hij zich over de opkomst bij de vroegmis. Zat er in het dorp een slaperig groepje mensen, hier stroomt de kerk bijna vol. 'De oorlog is goed voor ons kerkbezoek', zei de bisschop. 'Hou je daar buiten; trek de ellende niet naar je toe. We zitten niet te wachten op verkeerde stoutmoedigheid. Oorlogen ontstaan maar worden altijd weer beëindigd.'

Er kwam zelfs een tevreden lachje op zijn gezicht.

De woorden van zijn meerdere deden hem denken aan de drijfjachten waar hij als jongen fanatiek aan meewerkte. Kleding, windrichting en een gunstige opstelling van de geweren waren een vast gegeven. Het was één grote fuik en voor het wild geen ontkomen aan. In die zin goed vergelijkbaar met de huidige dreigende omstandigheden. Door de wrede opstelling van de Duitsers worden de mensen als vanzelf de kerk ingejaagd.

Hij opent de deur naar de tuin die Van Uilenburg daar nog heeft laten aanbrengen. Een duidelijk achtergelaten erfenis. Ook door zijn getrouwen is hij nog lang niet vergeten. 'Pastoor Van Uilenburg zei' of 'Pastoor Van Uilenburg

deed' zijn regelmatig uitspraken van zowel zijn huishoudster als de koster. Mensen die er niet aan kunnen wennen dat een leven eindig is en wensen en bevelen van de overledene niet meer gelden.

Door zijn overplaatsing zit hij opgezadeld met een nurkse huishoudster, een boertige koster en een brutale kapelaan. Eigenlijk schaamt hij zich voor die duidingen die meer thuis horen in een streekroman dan bij de realiteit van een stadsparochie.

De deur aan de zijkant van de kerk maakt het mogelijk om door de lange tuin de achterkant van de pastorie binnen te gaan. 'Pastoor Van Uilenburg kreeg er een hekel aan om helemaal door de kerk en over straat naar huis te moeten omlopen.' Een uitspraak van Marie die zij ten minste een keer per week herhaalt.

Diep ademt hij de tuingeuren in en verlangt tegelijkertijd naar koffie die na de vroegmis het lekkerst smaakt.

Van Uilenburg dronk altijd thee.

Aan de briefjes op zijn tafel ziet hij dat er voor hem is opgebeld. Ook iets waaraan hij moet wennen: in het dorp had hij nog geen telefoon. Eén gaat over een uitvaart en een ziekenzalving. Het handschrift van Marie laat hem nog steeds glimlachen. Grote houterige letters die hier en daar doormidden dreigen te breken.

Beslist schuift hij de handgeschreven berichtjes opzij. Zet zijn ellebogen op tafel en vouwt zijn handen. Lieve God. Pastoor van een parochie in de hoofdstad van het land. Er woedt een oorlog waar de Nederlanders volop bij betrokken zijn. Waarom valt het hem steeds moeilijker te bidden? Wanneer de kerk na het aanhoren van een paar biechtelingen leeg en stil werd, was het zijn gewoonte voor het altaar te

knielen. Even aandacht voor zichzelf. Een kort gebed. Hem bedanken en kracht vragen voor de rest van de dag. Daar komt tegenwoordig niets meer van. Voelt hij zich weggezet door de bisschop die hem als een pion heeft doorgeschoven naar de voorste gelederen? Weg uit de provincie waar hij volop tijd had voor wat in de buurt kwam van cultuur. Vanuit een soort nadrukkelijke nonchalance opera's beluisterde of met de vrouw van de burgemeester en haar vriendinnen dichters las en becommentarieerde. Vooral de zwijmelige rijmsels van De Genestet waren populair bij dat clubje. Giechelend aandacht vragen: 'Leest u dat gedicht nog eens voor, u hebt zo'n mooie stem.'

'Ik had niet vaak meer aan dat huis gedacht, noch aan die tuin. Dit alles is verleden.'

Als vanzelf komen de eerste regels van Bloems gedicht 'Kamperfoelie' in hem boven; een dichter die hij meer waardeert. Of Slauerhoff waar de erotiek als luchtig cement tussen de regels verborgen ligt. *'Ik had het leven me anders voorgesteld / Meer als een spel van nauw betoomde krachten / Van grote passies en vermetel trachten.'*

Toen een van de dames hem voorstelde het boekje *De kleine republiek* van Lodewijk van Deyssel te gaan lezen, had hij dat sterk afgeraden. De roman speelt zich af op het jongens-internaat Rolduc. De hoofdpersoon Willem speelt als vanzelfsprekend met zijn piemel en gaat op den duur bijzonder vriendschappelijk om met een paar leeftijdsgenoten. Gedrag dat hem met de dames moeilijk bespreekbaar leek. In vergelijking met deze parochie lijkt het leven dat hij daar heeft achtergelaten op een droom. De koffie met zelfgebakken cake. Het 'glaasje' tijdens een huisbezoek. Totale rust in de pastorie waardoor hij de gelegenheid kreeg een boek half uit te lezen en ongestoord kon luisteren naar een van zijn geliefde opera's.

Letterlijk en figuurlijk een pastorale levenswijze.

Verloochent hij als franciscaan zijn orde? ‘De oorlog is goed voor ons kerkbezoek.’ Woorden uit de mond van een bisschop. Een harde uitspraak die ook voor hem geldt. Keuzes maken is nooit zijn sterkste punt geweest. Het was ook niet noodzakelijk te kiezen. Alles lag reeds vast, leek bij voorbaat bekookstoofd. Vooral door zijn geboorte, niet ver van het vestingstadje waar alles werd bepaald. Grond, water en stenen staan nog steeds stijf van het katholicisme. Eucharistievieringen, doopfeesten en processies regen zich als onvermijdelijke maar aangename gebeurtenissen aaneen. Iedereen deed mee, feestte mee. Geroep op straat: ‘Komde gij ‘n bèkske doen?’ De pastoor schreed waardig door de straatjes. Op zijn hoofd een bonnet met daaronder de zwarte toog met een lange rij knoopjes. Hij genoot volop respect en werd aangesproken met eerwaarde. Diezelfde man bepaalde dat Gerard Stein een kind van God was. Dat werd letterlijk tegen zijn ouders gezegd. Als gevolg van die uitspraak verdween hij naar het internaat van de franciscanen in Venray. Hemelsbreed niet meer dan vijftig kilometer van huis maar voor zijn gevoel lag er een zee tussen. Het duurde meer dan een half jaar voordat zijn heimwee wegebde en hij zich schikte in het dagelijks ritme van het internaat. Leven met een groep ‘gelijkgestemden’. Samen naar de Heilige mis. Samen eten. Samen studeren. Een vriend had hij er nooit gevonden.

‘Ik had niet vaak meer aan dat huis gedacht.’

Toen dacht hij bijna dag en nacht aan de boerderij van zijn ouders. Nu vooral wanneer hij de geschreven berichtjes van Marie onder ogen krijgt. Haar handschrift lijkt op dat van zijn moeder; hij ziet dezelfde beverige onzekerheid van iemand die ooit heeft leren schrijven maar het bijna nooit meer doet. Zijn ouders zijn trots op zijn ‘overplaatsing’.

Twee oude mensen die blij zijn voor hun zoon Grad en dat aan iedereen vertellen. Even bij hen op bezoek moet toch mogelijk zijn. De kapelaan zou het door de week gemakkelijk een paar dagen alleen kunnen rooien.

Waar zit die vent eigenlijk?

Hij zit nog steeds met gevouwen handen en besluit tot het allesomvattende ‘Onze vader’.

‘Onze Vader die in de Hemel zijt

Uw Naam worde geheiligd

Uw Rijk kome

Uw wil geschiede...’

Na een nauwelijks hoorbaar klopje komt Marie binnen. ‘O, meneer pastoor, neem me niet kwalijk, ik dacht dat...’

‘Natuurlijk niet, Marie. Ik neem aan dat pastoor Van Uilenburg niet zomaar zat te bidden.’

Wakker geworden staart hij eerst in het duister, neemt dan boven de gordijnen kleine lichtflitsen waar.

Hij heeft vergeten de verduisteringsgordijnen te sluiten.

Langzaam staat hij op, rilt door de kilte van de nacht en loopt naar het venster. Voorzichtig trekt hij de gordijnen iets opzij. Tegen de donkere lucht priemen lange witgele stelen die elkaar kruisen. Zoeklichten trachten overkomende bommenwerpers in zicht te krijgen. Deze nacht vliegen ze ten noorden van de stad. Lichtspoorruitie verraadt het verweer van de Duitsers. Het geluid van de toestellen en het ‘blaffen’ van het geschut vallen samen.

Oorlog!

Hij trekt het verduisteringsgordijn naar beneden en sluit de overgordijnen. Op de tast loopt hij naar de lichtschakelaar. Zijn gedachten gaan naar de afgelopen dag.

Praten met de nabestaanden van een overledene. Een zie-

kenzalving. De bisschop heeft laten blijken dat het liberaler moet. Dan krijgen de stervenden de laatste sacramenten ook liberaal.

‘Moge onze heer Jezus Christus door deze heilige zalving en door zijn liefdevolle barmhartigheid u bijst....’, zegt hij hardop. Om de zieken tegemoet te komen spreekt hij het bijbehorende gebed uit in het Nederlands. Een initiatief dat hij maar beter voor zich kan houden. Nog steeds stoeit hij met de woorden dat de oorlog profijtelijk zou zijn voor ‘de kerk’. Een vette hap nieuwe gelovigen, of afvalligen die zichzelf hebben afgestoft en opnieuw binnenstromen.

Moet hij daar blij mee zijn?

Heer, waarom ben ik zo opstandig?

Keuzes maken. Nog geen week geleden werd hij in de biechtstoel door een zware mannenstem aangesproken met ‘Eerwaarde’. Het maakte hem meteen achterdochtig.

‘Wij hebben een verzoek.’

‘Wij’, opnieuw wantrouwen.

‘Ik doe u een verzoek namens het verzet. Kort gezegd: de mensen van de verschillende cellen mogen elkaar niet zien of ontmoeten. Als er iemand door de moffen wordt gegrepen, kan hij de anderen nooit verraden. Is het mogelijk dat u, bijvoorbeeld zo om de veertien dagen, wat berichten van ons doorgeeft? U krijgt mij niet te zien, maar ook de ander niet.’

Hij heeft bedenktijd gevraagd. De man formeel aangesproken met ‘Mijn zoon’ en gevraagd waarom dit geen valkuil van de Duitsers zou kunnen zijn.

‘Daar hebben wij rekening mee gehouden. Ik heb een boodschap voor u. Voor mij is het een woord maar voor u betekent het waarschijnlijk veel meer.’

‘Een woord?’

‘Ja. Droomtrein.’

Het woord is alleen bekend bij hem en zijn broer Sjef.

Hij rilt, gaat op de rand van het bed zitten en trekt een deken om zich heen. De droomtrein, een bedenkfel van hemzelf. Sjef en hij waren nog jongetjes toen ze de omgevalen eik aan de rand van de akker in een trein veranderden. Achter elkaar gezeten reisden zij overal heen. Naar steden en landen waarvan zij alleen de naam kenden: Parijs, Suriname, Indië.

Een paar jaar ouder dan zijn broertje nam hij de leiding. 'We noemen dit onze droomtrein en je mag het aan niemand vertellen.'

'Ook niet aan moeke?'

'Ook niet aan moeke!'

Op de jaarlijkse kermis hadden zij voor het eerst een kleurling gezien: een neger. Hun mooiste reis was naar een land vol negers. Met hun trein reden zij dan door een heuvelachtig landschap waar van alles te zien was. Hij gaf de grote lijnen aan, Sjef de details.

'Kijk, een boel negers.'

'Op kamelen.'

Hoe vaak zien ze elkaar nog? Nauwelijks een keer per jaar, meestal tussen Sinterklaas en Kerst. Dan gaat hij meestal langs bij het gezin van zijn broer waar hij als een heuse heerom wordt ontvangen. Zeker door de kinderen. Sjef heeft zich opgewerkt als bedrijfsleider bij een melkfabriek. Het soepele in hun omgang is verdwenen. Zijn broer gaat alleen nog naar de kerk voor de bühne. In een plattelandsgemeenschap kun je het niet maken de kerk de rug toe te keren. Nu is hij bij de ondergrondse en dwingt hem ook mee te doen.

De Duitsers zijn meedogenloos en sparen niemand die zich tegen hen verzet. Als waarschuwing had de bisschop twee namen genoemd. 'Titus Brandsma en Edith Stein zijn in handen

van de nazi's, sinds hun arrestatie is er niets meer van hen vernomen.'

Met het koordje boven zijn bed trekt hij het licht uit. Als hij zich omdraait, kraakt het ledikant, zoals alles kraakt in de oude pastorie van Van Uilenburg.

Waarom sliep die man in een tweepersoonsbed?

Tijdens de stilte vlak voor zijn preek neemt hij alles in zich op.

Ondanks het mooie weer dat al enkele weken aanhoudt, zijn de gezichten bleek en staan zorgelijk. Zijn parochianen, de mensen die hem nu vanaf de stoelen en banken aankijken, verwachten steun en inzicht. *Peptalk* noemen de Engelsen dat. Het woord is komen overwaaien via radio Oranje; de kapelaan, gek op elk nieuwigheidje, gebruikte het deze week voor het eerst.

Brede banen zonlicht vallen dwars door de kerk en maken de gezichten nog bleker, het gebouw nog armoediger. Beschadigingen van de uit gips opgebouwde staties lijken te veranderen in vingers die onafgebroken naar hem wijzen. Op de meest ongelegen momenten komen flarden van het gesprek met de bisschop naar boven. Zijn functie kun je vergelijken met die van een generaal. Die stippelt de strategie uit. Zijn ondergeschikten mogen de kastanjes uit het vuur halen.

In plaats van parochianen hoort hij zichzelf zeggen: *'Beste mensen:'*

'Niet door de vijand buiten ons, maar door de vijand in onszelf worden wij het meest belaagd. Alleen die laat ons twijfelen, aarzelen, knabbelt aan ons geloof. Die vijand laat ons wijzen, oordelen en uitspraken doen over anderen. Ga daar niet in mee. Blijf vertrouwen op het onveranderlijke. Langer dan wij kunnen achterhalen, draaien de hemellichamen om elkaar heen. Zelfs als hij achter de wolken schuilt, kunnen we erop vertrouwen dat de zon schijnt. De zon die

de aarde en de bewoners energie verschaft. Denken we er ooit bij na dat dit zou kunnen worden onderbroken, zoals nu ons bestaan wordt onderbroken door een donkere periode. Een periode die wèl eindig is. Oorlog voeren is goed voor niemand en...'

'Je was weer goed bezig.'

Van over zijn bord kijkt hij de kapelaan vragend aan.

'Heb je die twee kerels zien zitten?'

'Achterin? Jawel.'

'Je benoemde de vijand buiten ons en had het over een donkere periode. Het is niet zo moeilijk dat 'verkeerd' te interpreteren. Er werd het een en ander verwoed opgeschreven.'

'Ik kan ze moeilijk vrienden noemen.'

De ander lacht.

'Lekker die aardappeltjes.'

'Ja. We boffen maar met Marie.'

Na de zondagse lunch trakteert hij zichzelf meestal op een wandeling langs de grachten. Maar de voor hem altijd schilderachtige weerspiegelingen van de oude gevels raken hem vandaag niet. Zonder zelfs maar stil te staan passeert hij de 'gouden bocht' in de Herengracht. Tussen de vele wandelaars drementen ook Duitse soldaten.

Door een plotseling opkomend briesje ruikt hij het water.

Tijdens het uitreiken van de hostie herkende hij de geur van haar parfum als het bouquet van een vertrouwde wijn.

'Corpus Christi.'

Een spitse tong. Haar donkerrode haar werd bedekt door een hoedje. Terwijl ze onder orgelspel de kerk verliet, keek ze om.

Op het kleinseminarie gingen ze wel eens zwemmen.

Een kwartiertje lopen naar een ven in de buurt. Van tevoren omkleden in een badpak dat nu alleen nog door vrouwen wordt gedragen; ook zijn smalle bovenlijf was bedekt. Voorin de lange rij ontstond tumult. Hij hoorde een pater roepen:

‘Omkeren. Nu omkeren.’ De groepen jongens – ze waren met verschillende klassen – liepen ineens als een stel losgebroken paarden door elkaar heen.

Degenen die voorop liepen, ‘lekten’ later dat er een paar vrouwen aan het zwemmen waren.

Mariaverering is hem van jongs af aan bijgebracht. Hij is geboren uit, en grootgebracht door een vrouw. Levend met vier broers en drie zusters, zeg maar ‘hutje mutje’ op elkaar, weet hij precies hoe een vrouwenlijf er uitziet. Tijdens vakanties of uitjes, ‘levend in het wild’ zoals ze wel eens gekscherend tegen elkaar zeiden, had hij wel degelijk oog voor vrouwelijk schoon. Op het internaat leek het een geaccepteerd taboe; over meisjes of vrouwen werd niet gesproken. Het celibaat speelde nog geen dwingende rol.

Nog geen moment heeft hij nagedacht wat hij met de vrouw aan moet. Ondanks zijn verzoek heeft hij haar niet teruggezien in de biechtstoel. Is er sprake van een doodzonde? Die kan worden vergeven door een oprecht volmaakt berouw en het sacrament van de biecht. Berouw kan hij niet afdwingen en ondanks haar belijdend geloof ziet de dame er niet naar uit daar uit zichzelf mee te komen.

Met iets gebogen hoofd loopt hij langzaam terug naar de pastorie. Marie zal daar thee schenken. Daan Kempenaar zal hem het wekelijks potje schaak afdwingen. Daan de kapelaan, zoals hij hem in zichzelf noemt. De man is vaak onbesuisd en kan soms hinderlijk primair reageren.

Zoals het parfum van de vrouw had hij gisteren de stem

herkend van de man die hem een week geleden verzocht mee te doen aan het verzet.

‘Wat hebt u besloten?’

‘Ik kan geen beslissing nemen zonder eerst te overleggen met mijn broer. Hij heeft een gezin, waarom neemt hij dat risico?’

‘Zal ik een ontmoeting voor u regelen?’

‘Nee. Ik was toch al van plan binnenkort een bezoek aan mijn familie te brengen. Kom over veertien dagen terug.’

Hoewel er niemand anders naast hem plaatsnam, was hij blijven zitten. In het halfduister van de biechtstoel. Een plaats waar hij thuishoort. Verborgen in zijn geloof waarop van alle kanten een aanval wordt gedaan. Zowel van binnenuit als van buitenaf. De bisschop hamerde op zijn verantwoordelijkheden en noemde waarschuwend de namen van hen die al zijn gegrepen. Daar tegenover dringt het verzet letterlijk bij hem binnen. Overigens dwingen de dagelijkse gebeurtenissen hem al tot een keus. Na jaren heeft Sjef hun ‘geheime’ wachtwoord prijsgegeven. In plaats van hun droomtrein rijden er nu andere treinen. Daar er briefjes zijn gevonden - mensen gooien die uit de trein - is het bekend dat de joden tot ver in Polen worden weggevoerd. Zijn de bombardementen op Duitsland effectief? Het feit dat de bezetter steeds meer spullen vordert, een ander woord voor stelen, geeft aan dat daar tekorten zijn. Ook de verplichte tewerkstelling wijst op te weinig mankracht. Wat is er gebeurd dat de over het algemeen zo stoïcijnse Sjef deze stap heeft genomen? Zijn gedachten tuimelen over elkaar heen en hij loopt bijna tegen een aanplakzuil aan. Ineens staat hij pal tegenover de schreeuwerige affiches van de nazi's. ‘Bekanntmachungen.’

Hij krijgt het gevoel te worden omsingeld, of is dat altijd al zo geweest? Een vanzelfsprekende afwezigheid van een